Sisukord

Eessõna 9

„Väegrupp vajab mehi.“ Sinine leht 27

„Ühesõnaga, mind värvatakse trahvikompaniisse.“ Ludwig Gehm – sõduriks otse Buchenwaldist. 27
Hullus ilma meetodita. Saksamaa dilemma 1941/42 32
Sinine leht. Militarism, Wehrmacht ja väekohustus 35
„Võimalus pesta oma ault häbiplekk maha.“ Väevääritute värbamine aastal 1942 42
Tänavavõitleja. Heinz Schröder (SPD) 51
„Nii, Albert, ja nüüd isamaa eest võitlusse.“ Albert Karrenberg (KPD) 62
Isa sõna poja vastu. Pealekaebajad 67

„Nagu hord väljasaadetuid.“ Trahvidiviis 999 73

„Stetten külmas pärapõrgus.“ Erge Greulichist saab sõdur 73
Hull Tom. Ettevalmistus sõjaks 79
Elu, ellujäämine ja vastupanu Heubergil. Egon Franke (SPD) 89
„Ja linnud laulsid.“ Terror, mõrv, alandus 97

Surmavad vapsikud taevas. Tuneesia 105

„Mitte surnud, vaid surnud jobu!“ Sõttaminek 105
„Alguse lõpp.“ Aafrika korpus taganeb 116
„Saksa kameraad, keik on perses.“ Võitlus valel poolel 123
„Come on, boy.“ Ülejooksik 137
„Me oleme noored, päike paistab, ja me oleme elus.“ Vangid ja ometigi vabad 149

„Punase maailmavaenlase vastu.“ Aastavahetus Dnepri ääres (1944) 155

„Tulge meie juurde!“ Jõelt kostuv hääl..... 155
„Füürer on suuremeelne.“ Hävitussõda..... 162
“Olge õnnelikud, et üldse veel elus olete.” Keldris..... 165

Tulukesed mägedes. Kreeka 1943 – 1945 173

„Siinne maastik on karm nagu vaikimine“. Trahvisõdur Ludwig Gehm..... 173
Haakrist Akropoli kohal. Okupatsiooniterror Kreekas..... 176
Falk Harnack ja antifašistlik komitee..... 185
„Leegitsevatel astmetel.“ Falck Harnack ja Valge Roos..... 187
Partisanide seas.....194
„Kui sa selle kirja kätte saad, ei ole mind enam elus.“ Ülestõus. 212
Peidupaik koopas. Wolfgang Abendrothi põgenemine..... 217

„Ilma vägivallata ei ole see võimalik.“ Vastulöök..... 223

„Nii, mul on kõrini.“ Ludwig Gehm partisanide seas..... 223
Siis kui lüüakse rõõmukella. Erwin Bartz on lõpuks vaba mees. 237
Lõppmäng Salonikis. Fred Faatz ja Georg Eckert..... 239
Vennatapusõda. Kreeka tragöödia..... 246
Valed vaenlased. Uus vangipõli..... 253
Hullumeelsuse arhipelaag. Dodekaneesid 1945..... 255

1945. Kuni kibeda lõpuni 263

„Tema jaoks olime fašistid.“ Lõppmäng Jugoslaavias..... 263
„Täht tähe kõrval.“ Falk Harnack ja vabaduse tund..... 267
Ülejooks püstoliga. Viimane sõjategevus ja lõpp..... 271

Tagasi natside juures. Šokk vangilaagris..... 275

„Siis nemad siit eluga ei pääse.“ Kamraadid, kes ei ole kamraadid.....275

„Sa natsiraisk!“ Kodusõda okastraadi taga 285
„1. antinatside kompanii.“ Olle Icke teine võitlus..... 288

Pärast sõda. Eluteed 299

„Sul ei ole siia enam asja.“ Heinz Schröder (1910 – 1997) 299
Kolmas pale. Fred Faatz ja Georg Eckert..... 301
„Canale Grande.“ Egon Franke 304
„Omal maal võõras“. Ludwig Gehm (1905-2002) 305
„Meid vajatakse praegu Saksamaal.“ Falk Harnack (1913-1991). 307
„Antud armu surra kangelasena.“ Emil Rudolf Greulich (1909-2005) 310
„Mehed, võtke koomale.“ Erwin Bartz (1911-1988) 312
„Me ei suutnud oma silmi uskuda.“ Albert Karrenberg (1913-1992) 313
Epiloog ja epitaaf. Lõppsõna 315

Tänusõnad 323

Allikad ja kasutatud kirjandus 325

Arhivaalid 325

Märkused..... 336

„Väegrupp vajab mehi.“ Sinine leht

„Ühesõnaga, mind värvatakse trahvikompaniisse.“ Ludwig Gehm – sõduriks otse Buchenwaldist.

Laagrites ei ole inimestel nimesid. Ainult numbrid: „2245, värava juurde!“ Kui poliitiline vang Ludwig Gehm, Buchenwaldi koonduslaagris number 2245, SS-i vahtide kutset kuuleb, ei tea ta nende plaane. Kas teda tahetakse tappa, uusi jõhkrusi toime panna, mõnele tööle saata? Kohas, kus ei kehti ükski seadus, on kõik võimalik. Niisiis läheb Gehm sel 1943. aasta juuni õhtul värava juurde ja jääb ootele. Minutid mööduvad piinavas teadmatuses – rohkem kui pool sajandit hiljem pajatab ta:

> *Ma seisin värava juures ihuüksi, keegi ei tundnud minu vastu huvi. Mitte ükski SS-lane ega midagi. Ja ehk umbes tund aega hiljem kutsuti sinna välja veel üks vang. Tema aga pidi seisma minust hulk maad eemal, samuti värava juures, mõistagi näoga seina poole. Ja kui ma olin seal seisnud vist juba kaks tundi, tuli korraga üks SS-lane: „Kaasa tulla, laatsaretti!“ Nojah, turgatas mul peast läbi, nüüd vist saab minust katsejänes. [1]*

Ludwig Gehm, tööline ja vabadusvõitleja, on visa hing; vastasel korral ei oleks ta alanduste- ja piinarohkeid aastaid üle elanud. „Ta oli üldiselt tõsine mees, lihvimata nurkade ja servadega. Ta oli temperamentne, jäädes samas distsiplineerituks. Ta oli sisemiselt vaba ja läbinisti tagasihoidlik,“ kirjutab 1989. aastal Gehmi kohta biograaf Antje Dertinger. [2] Blokis 39 saab Gehmist usaldusisik, kes aitab poliitilistel vangidel omavahel kokku hoida. Talvel tuli Gehmil kraapida jäätunud verd betoonpõrandalt, kus SS oli mõrvanud nõukogude sõjavange. Kui ta ei tervitanud laagritänaval piisavalt kiiresti vahimeest, sidusid SS-lased tal käed selja taha kinni ja tõmbasid kaheks tunniks kättpidi rippu; piinajad

ise kutsusid seda sadistlikku meetodit, kus käed liigesest välja tulid, „puul rippumiseks". Gehm jäi ellu, sest oma eluga riskides ravisid kamraadid ta jälle terveks.

Aga nüüd, kui teda laatsaretti viiakse, aimab ta halba. Kinnipeetavate kõrvu on jõudnud kuuldused laagris läbi viidavatest inimkatsetest. Kas nüüd on järg tema käes? Õnneks ei tule tal teha muud, kui istuda toolile; üks SS-i mees ajab tal masinaga juuksed maha. Triibuline vanglariietus lubatakse nüüd seljast ära võtta ja Gehm saab tagasi tsiviilrõivad, millest tal tuli 1939. aasta jaanuaris Buchenwaldi saabudes loobuda. Tema ülikond on vahepeal hallitama läinud, see haiseb ja lotendab ümber kõhnunud kere. Selles samas ülikonnas viiakse Gehm Gestapo ette, kus tema hämmastuseks kõlavad järgmised sõnad: „Sa oled vabastatud."

Minu esimesed sõnad olid: „Kas ma saan koju?"
„Ei-ei. Nii see ei käi. Frankfurti sa enam minna ei või, sul on linnakeeld. Ja koju sa nagunii ei saa."
„Aga kuhu siis?"
Ühesõnaga, mind värvatakse trahvikompaniisse. [3]

Ludwig Gehmist saab niisiis sõdur. Tal tuleb minna sõtta ja ilmselt ka surra režiimi eest, mida ta nii tuliselt vihkab.

Metallitreial Ludwig Gehm, sündinud 1907. aastal, on pärit poliitiliselt aktiivsest töölisperest. Juba tema isa Eugen Ludwig Gehm oli olnud ametiühingutegelane, kelle võimud 1911. aastal kodukohast Kaiserslauternist välja olid saatnud, sest ta oli kutsunud raudteetöökoda üles streigile. Taolised repressioonid töölisliikumiste vastu on keisriajal igapäevane nähtus. Perekond kolis Frankfurti ja väike Ludwig rääkis peagi juba tugevat hesseni murret. Ta kasvab kokku Saksa sotisaaldemokraatide universumiga, mis hõlmab endas õppeasutusi, vaba aja veetmise kohti, õlletubasid ja eelkõige poliittööd; olles riikliku maailma poolt eiratud ja tagakiusatud, moodustab see omaette maailma. Peagi saab sellest ka Ludwig Gehmi maailm. Juba väikese poisina istub ta tihti oma onu rattalenksul, kui nad töölisratturite liiduga *Solidarität* pühapäeviti rohelusse väljasõite teevad: „Sageli viis siis tee meid metsa. Mõnikord olid rattal piduliku rongkäigu puhul ka kaunistused. Olla selles kõiges osaline – see meeldis mulle noore poisina kohe eriti." [4] 1918. aasta

novembris veerevad läbi Frankfurdi punalippudega veokid – käes on revolutsioon! Gehm, kes on nüüd 13-aastane, hüppab koos ühe oma semuga auto peale**,** ülestõususõdurid sõidavad Preungesheimi vanglasse ja lasevad sealsed vangid vabaks, pälvides noorte imetluse – kujunemisaastad.

Ludwig Gehm õpib metallitreialiks ja astub SPD-sse. Kuid töölisklassi paljukiidetud ühtsus on alates 1914. aastal sõlmitud parteide vaherahust ehk „linnuserahust" („*Burgfrieden*") otsas, noored idealistid sooviksid sageli rohkem, kui Weimari Vabariiki toetav partei neile pakkuda suudab. Seetõttu liitub Gehm Leonard Nelsoni poolt asutatud Rahvusvahelise Sotsialistliku Võitlusliiduga (ISK), idealistliku ja pühendunud rühmitusega. Selle liikmed toetuvad nii filosoof Immanuel Kanti humanismile kui ka inimliku palgega sotsialismile; stalinismi ja Stalini terroririiki Nõukogude Liitu suhtutakse põlgusega. Vasakpoolsest noorsooühingust välja kasvanud ISK meelitab ligi noori vabamõtlejaid, nad on väike vandekogukond, kellel ei ole puudu elitaarsest enesekindlusest. Toeks prominendid, nagu näiteks Erich Kästner, Käthe Kollwitz ja Heinrich Mann, apelleerib ISK antifašistide – seega ka vaenujalal olevate parteide SPD ja KPD – ühtsusele. Nelson, kes suri juba 1927. aastal[i], nõudis oma tegevliikmetelt loobumist nii lihast, tubakast, alkoholist ja narkootikumidest kui ka kirikust välja astumist. Nelson on sunnitud SPD parteipiletist loobuma; 1925. aastal heidab SPD Nelsoni oma liikmete hulgast välja, kuulutades aasta hiljem asutatud ISK oma põhimõtetega kokkusobimatuks. Sotsiaaldemokraadid ei pea sealsetest seltsimeestest suurt lugu: „Noorteliidus on hullud, nad elavad karsklastena ja on kogunisti taimetoitlased." [5]

Noor Gehm leiab Võitlusliidu eetilised printsiibid olevat veidi liiga mungalikud, ning arvestades ISK proletaarset teadlikkust, liituvad Nelsoni grupiga peamiselt intellektuaalid. Gehm, tugevas murdes rääkiv töölispoeg, on siin erand: „Mul tuli iga arutelu tõlkida esiteks frankfurdi murdesse ja seejärel panna oma vastuväide taas tagasi saksa kirjakeelde. Taoline tõlkimine osutus tõeliseks katsumuseks; see oli aeganõudev ja muutis mind ebakindlaks." [6] Kuid seltskond on ligitõmbav; ja

i Nelson suri 1927. aasta oktoobris 45-aastaselt kopsupõletikku. (Toim.)

pealegi, ta ei suitsetata, teeb trenni ja harrastab võitlussporti ju-jitsut. Ludwig Gehm on leidnud elus oma koha.

ISK näeb suurimat ohtu Saksamaale Hitleri-liikumises. Nelsoni varajase surma järel saab ISK juhiks selle endine sekretär Willi Eichler, kes pärast natside võimuhaaramist läheb eksiili ja hakkab fašismivastast võitlust juhtima edasi Pariisist. Tema „Uutest poliitilistest kirjadest" („Neuen politischen Briefe") kordustrükke teha vorpivate ja laiali jagavate aktivistide hulka kuulub ka Ludwig Gehm. Dreiturmi seebivabriku kolmerattalise kaubaauto juhina on tal võimalik ilma tähelepanu äratamata need kirjad laiali vedada. Gehmi võitlusnimeks on „Sohver".

ISK grupid on väikesed ja salajased, Gestapo ei tea pikalt, kes sinna täpselt kuuluvad. Nende riskantsed ja julged ettevõtmised mõjuvad vahel poisikeste tempudena, paistes aga avalikku režiimi naeruvääristades just seeläbi silma: Gehm ja tema kaaslased seovad Frankfurdi natsijõmmi auto trossiga laternaposti külge kinni, mille siis mees kohalt võttes pikali sõidab, selle üle irvitab pool linna; enne NSDAP kogunemist visatakse saali haisupomm; kui Adolf Hitlerit oodatakse avama uut Darmstadti kiirteed, sodivad ISK-lased sõiduteele ja sildadele sõnumeid nagu „Hitler = sõda" ja „Hitler maha!", üritus füüreriga jäetakse esialgu ära.

Gehm elab topeltelu. Alibitega varustab teda sõbranna Anna. Ta tegutseb põranda all varjatult peaaegu neli aastat ja õpetab teistele, kuidas jääda märkamatuks.

> *Kaugeltki mitte iga tööline või naine ei teadnud, kuidas telefoni kasutada. Kuidas see käib? Kuidas postiga ringi käia? Kuidas trammi peale ja trammist maha hüpata, kui sind jälitatakse? Kuidas seda täpselt teha? Seda tuli harjutada, kõik need olid tehnilised üksikasjad. Kuidas valmistada lendlehti? Kuidas on neid üleüldse võimalik paljundada? Kõik see oli toona keeruline ülesanne." [7]*

Mõnikümmend pühendunud aktivisti ühe terroririigi vastu. Nii nagu teisedki poliitilised rühmitused, riskivad ka nemad oma eluga vastupanu nimel, mida toetab vaid väike hulk sakslasi. Ametivõimud näevad nende tabamiseks kurja vaeva. Alles 1936. aasta detsembris õnnestub ühel

Riikliku Salapolitsei erikomisjonil Võitlusliidu liikmed tuvastada ja nad arreteerida. Ja siis, veidi enne jõule, jõuab järg Ludwig Gehmi kätte. 19. detsembril võtavad kaks gestaapolast ta ühes Frankfurdi kõrtsis kinni ja viivad eelurimisvanglasse.

Vangikong on väike, vaevu kolme ja poole meetri pikkune. Kui Gehm käed küljele välja sirutab, puudutavad tema sõrmed mõlemat seina. Kongis on puitlavats ja ämber. Gestapo oli Gehmi viinud oma valduses olevasse Klapperfeldi-nimelisse politseivanglasse. Mõnda aega loodab arreteeritu teeselda teadmatust ja veenda oma piinajaid selles, et kinni on püütud vale mees: „Tuli välja, et Frankfurdi Gestapol polnud halli aimugi, mida minuga peale hakata. Nad olid lihtsalt saanud Hamburgist teate mind vahistada." Ludwig Gehm kardab, iseenda, oma pere, sõbranna ja kaaslaste pärast – ja ometigi näib see olukord, milles ta on, peaaegu koomiline, nagu ta hiljem Antje Dertingerile jutustab: „Igatahes oli esimene ülekuulamine omajagu kummaline: Gestapo mehed ei teadnud midagi ja mina vangina pidanuks neile siis põhimõtteliselt selgitama, miks nad mind vahi alla olid võtnud." [8]

Peagi saab aga nali otsa. Fuhlsbütteli koonduslaagris piinatakse ülekuulamisel Gehmi nädalate viisi, mehe suu jääb aga lukku. „Gehmi võinuks kasvõi maha lüüa, tema ei rääkinud midagi," ütles mehe kohta üks naissoost kaasvõitleja. [9] Anna kolib ettevaatusabinõuna Prantsusmaale ja elab sõja üle Inglismaal, kuid suhe Gehmiga puruneb. 1938. aasta märtsis mõistab Hamburgi kõrgem ringkonnakohus mehe riigireetmise eest kaheks aastaks vangi, millest on jäänud ära istuda veel üheksa kuud. Kui aga talle vabanedes ulatatakse isiklikud asjad koos lipsu ja raseerimispintsliga, on Gestapo juba väravas ootel. Ludwig Gehm viiakse üle Buchenwaldi, natsiriigi ühte kurikuulsaimasse koonduslaagrisse.

Vangide seas valitsev sügav solidaarsus aitab tal need neli ja pool aastat õudusi üle elada. Gehm ei kinnita DDR-i ajaloolaste poolt hiljem visandatud versiooni, nagu oleks Kommunistliku Partei eestvedamisel tekkinud kinnipeetavate „ühisrinne": „Kommunistid üritasid laagris võimu enda kätte haarata, ühesõnaga olulised rollid enda kanda võtta ja korraldada kõik vastavalt oma äranägemise järgi." Vasakpoolse ja sõltumatu sotsialistina hoiab Gehm end, nii palju kui võimalik, Buchenwaldi vangide ideoloogilistest konfliktidest eemale, kuid KPD fraktsiooni

kohta lausub ta ühtlasi ka: „Nende solidaarsus oli väga suur, mitte ainult omavahel, vaid ka teiste suhtes.“ Gehmil tuleb kuni 1943. aastani kanda „poliitvangi“ tähistava punase kolmnurgaga triibulist vanglariietust – siis, ühel hetkel, antakse talle tagasi vahepeal hallitama läinud ülikond, et minna „füüreri ja isamaa nimel“ sõtta, mille puhkemise eest oli ta põrandaaluse aktivistina korduvalt hoiatanud.

Hullus ilma meetodita. Saksamaa dilemma 1941/42

Tagasivaade: Wehrmachti, mis juba 1943. aastal hakkas sõjaväemundrisse riietama vange, peeti kolm aastat varem, 1940. aasta suvel, oma aja kõige löögivõimelisemaks armeeks. Vaid mõne kuu jooksul oli ta rünnanud ja vallutanud Poola, seejärel Taani, Norra, Beneluxi riigid ja Prantsusmaa, kus alistati 120 läänejõudude diviisi. Prantsuse armee, mida peeti Euroopa tugevaimaks, ei olnud seda siiski. Kogu veel vaba maailma jahmatuseks vallutati ebakompetentselt juhitud ja esimese maailmasõja eeskujul strateegiliselt kaevikusõjaks valmistunud prantslased nädalatega, ja seda Saksa välksõjataktika tankikoondiste pealetungiga, toeks otsesed õhurünnakud. Saksa vägivalla võrdkujuks saidki eelkõige huilgavate sireenide saatel oma sihtmärkide poole sööstvad pommituslennukid „Stukad“[i], tekitades inimestes täiendavat õudu.

Muidugimõista oli selle põhjuseks natsionaalsotsialistlik ideoloogia ning eesmärk võita Ida-Euroopa ja Nõukogude Liidu alad „Saksa rassile eluruumiks“. See aga – kui üldse – oli võimalik vaid juhul, kui Wehrmachtil jäi läänes seljatagune vabaks. Sealpool asus aga Suurbritannia ja tema impeerium – tugevalt kurnatud, ent Saksamaale jätkuvalt ohtlik vastane. Sakslased langesid oma esimese ja eelotsustusliku kaotuse osaliseks juba 1940. aasta suvel ja sügisel La Manche'i väina ja Lõuna-Inglismaa taevalaotuses, kui nende katse saavutada võim Kagu-Inglismaa õhuruumi üle ebaõnnestus: see oli aga üheks vältimatuks eeltingimuseks, et riskida invasiooniga saareriigile või siis sellega niivõrd usutavalt ähvardada, et panna britid võitlusest loobuma. Brittide vanku-

i Sööstpommitaja Junkers Ju 87. Hüüdnimi “Stuka” tuleneb saksa keelest: Sturzkampfflugzeug tähendab tõlkes sööstpommitajat. (Toim.)

matu sõjaaegne peaminister Winston Churchill teatas aga 1940. aasta juunis Hitlerile: „*We shall never surrender*“, me ei anna iialgi alla. Churchill oli juba varakult tundnud natsionaalsotsialistlikus ideoloogias ära põhjatu kurjuse ja ta teadis: sellise vaenlasega ei ole kompromissile minek võimalik.

Hitler ja tema truud kaaslased ihkasid aga sõda Nõukogude Liidu vastu, seda sooviti igal juhul ja iga hinna eest. Kindralkond, kes pärast 1945. aastat omale nii süütu näo pähe teeb, on kavandatava sõja osas idas oma füürerit juba 1941. aasta märtsi lõpus juhendanud: „Tegemist on hävitussõjaga. Me ei sõdi selleks, et vastast konserveerida.“ [10]

Selle hinnaks oli 1941. aastal alanud kaherindesõda, mille kohta Hitler oli sakslastele pühalikult tõotanud, et seda ei tule iialgi. Kuigi see on hullumeelsus, on selles siiski meetod, on kirjas Shakespeare'i draamas „Hamlet“. Hullumeelsus ise oligi eesmärk – mõrvarlik, rassistlik hävitussõda plaaniga vallutada Venemaa omale „eluruumiks“, alistatud rahvas mõrvata, eelkõige juudid, või muuta nad ilma õigusteta orjadeks. Mitte küll otsese juhendi, kuid vastava idee võib leida juba Hitleri „Mein Kampf'is“ (“Minu võitlus”), mis on kirjutatud 1924. aastal Landsbergi vanglakindluses. Meetodiks oli aga Nõukogude Liit hävitada enne, kui Churchillil läheb korda meelitada ameeriklased enda poole, mis 1941. aasta suvel oli kahtlemata kõigest veel vaid aja küsimus. Churchill oli juba 1940. aasta 4. juulil Briti alamkojas kuulutanud, et Inglismaa peab vastu seni, „kuni uus maailm ühes kõige oma jõu ja vägevusega tuleb vana päästma.“ [11]

Saksa sõjaplaneerijate jaoks hakkas niisiis aeg otsa saama. 1941. aasta kevadel langesid Jugoslaavia ja Kreeka alad tõepoolest Saksa vallutajate kätte ja 22. juunil päästis Wehrmacht valla hävitussõja Nõukogude Liidu vastu. Vähem kui pool aastat hiljem jõudsid sakslaste tankid juba Moskva eeslinnadesse. Wehrmachtist jäid maha hävitatud linnad ja purustatud Vene armeed. SS-operatiivüksused mõrvasid sadu tuhandeid juute; miljoneid nõukogude sõjavange ootas võitjate poolt kavandatud surm nälja, külma ja haiguste kätte. Kuid 1941. aasta esimesel detsembrinädalal jäi Hitleri-Saksmaa oma võimalusest ilma**:** kiiruga Siberist tagasi kutsutud Punaarmee väed peatasid Moskva all jääs ja lumes Wehrmachti edasitungi, lüües nad kaugele tagasi. Stalini riik ei kukugi lühikese ajaga kokku, nagu suurem osa Saksa kindraleid oma upsakuses